

gart 1966) Kur'an tefsiri ve kelimeler indeksini (*Der Koran. Kommentar und Konkordanz*, Stuttgart 1971) hazırlamıştır. Ayrıca Kur'an'ı çok değişik açılardan ele alan birçok araştırma ve inceleme kale almış, bu çalışmalarını âlimlerce takdirle karşılanmıştır. Paret'in yukarıda sayılanlardan başka çeşitli kitapları, ortak eser ve dergilerde yayımlanmış çok sayıda makale ve ansiklopedi maddesi bulunmaktadır. Bazı kitapları birçok defa basılmış, makalelerinin tamamı ölümünden sonra Josef van Ess tarafından toplu tıpkıbasım halinde neşredilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Die Geschichte des Islams im Spiegel der arabischen Volksliteratur* (Tübingen 1927), *Früharabische Liebesgeschichten* (Bern 1927), *Die legendäre Maghāzi-Literatur, arabische Dichtungen über müslimische Kriegszüge zu Mohammeds Zeit* (Tübingen 1930), *Zur Frauenfrage in der arabisch-islamischen Welt* (Stuttgart-Berlin 1934), *Der Islam und das griechische Bildungsgut* (Tübingen 1950), *Grenzen der Koranforschung* (Stuttgart 1950), *Mohammed und der Koran* (Stuttgart 1957), *Symbolik des Islam* (Stuttgart 1958), *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten. Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke* (Wiesbaden 1966, İng. *Study of Arabic and Islam at German Universities. German Orientalists since Theodor Nöldeke*, Wiesbaden 1968). Paret ayrıca bazı ortak eserlerin editörlüğünü yapmıştır. Bunlardan biri Anton Schall ile birlikte hazırladığı *Ein Jahrhundert Orientalistik Lebensbilder aus der Feder von Enno Littmann und Verzeichnis seiner Schriften* adlı eserdir (Wiesbaden 1955). Özellikle *Der Koran* (Darmstadt 1975), içindeki makalelerden on tanesini bizzat yazmış olmasından dolayı kendi eseri sayılabilecek derecede onun emeğinin ürünüdür.

Makalelerinden bazıları: "Der Islam und die Araber bis gegen Ende des Mittelalters" (*Die Neue Propyläen-Weltgeschichte* [ed. Willy Andreas], Berlin 1940, II, 543-576); "Die Lücke in der Überlieferung über den Urislam" (*Westöstliche Abhandlungen. Rudolf, Tschudi zum siebzigsten Geburtstag*, Wiesbaden 1954, s. 147-153); "Die geistige Situation in der heutigen Welt des Islams" (*Islam und Abendland*, Olten 1960, s. 167-181); "Die arabische Literatur" (*Die Literaturen der Welt*, Zürich 1964, s. 61-83); "Islam und Christentum" (*Die Welt des Islam und die Gegenwart*, Stuttgart 1961, s. 193-206, aynı inceleme Karachi'de 1964'te İngilizce yayımlanmıştır); "Ent-

wicklungsphasen und Metamorphosen in der Geschichte des Islam" (*Festschrift H. A. R. Gibb*, Leiden 1965, s. 525-537); "Textbelege zum islamischen Bilderverbot" (*Festschrift H. Schrader*, Stuttgart 1967, s. 36-48); "Das islamische Bilderverbot und die Schi'a" (*Festschrift W. Caspel*, Leiden 1968, s. 224-232); "Der Islam", *Theologie und Religionswissenschaft* ([ed. U. Mann], Darmstadt 1973, s. 144-161); "Das Geschichtsbild Mohammeds" (*Die Welt als Geschichte*, Stuttgart 1951, s. 214-224); "Das islamische Weltreich" (*Historische Zeitschrift*, München 1959, s. 521-539); "Der Koran als Geschichtsquelle" (*Der Islam*, 1961, s. 24-42).

BİBLİYOGRAFYA :

R. Paret, *Schriften zum Islam: Volksroman, Frauenfrage, Bilderverbot* (ed. J. van Ess), Stuttgart 1981, s. 17-70; J. D. Pearson, *Oriental and Asian Bibliography*, London 1966, s. 23; C. J. Adams, "Islamic Religious Tradition", *The Study of the Middle East* (ed. L. Binder), New York-London 1976, s. 63-64; *Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens: Arabistische und Islamkundliche Studien*, Tübingen 1974, s. 130-134; *Bibliographie der Deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1993, XVI, 398-404; W. A. Graham, "In Memoriam Rudi Paret (1901-1983)", *MW*, LXXIII/2 (1983), s. 133-141; J. van Ess, "Rudi Paret (1901-1983)", *Isl.*, LXI/1 (1984), s. 1-7; W. W. Müller, "Rudi Paret (1901-1983)", *ZDMG*, CXXXVI/1 (1986), s. 1-7.

TURGUT AKPINAR

PARİS ANTLAŞMASI

Kırım savaşını sona erdiren antlaşma
(30 Mart 1856).

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan beri Osmanlı Devleti ve 1815 Viyana Kongresi'nden itibaren Avrupa üzerinde üstün bir konuma sahip olan Rusya'nın bu durumuna son veren, 1853 Ekiminde başlayan ve gelecekteki savaşların hangi boyutlarda nasıl bir teknolojiyle yürütüleceğinin ilk örneklerini veren (telgraf, askerî amaçlı demiryolları, buharlı ve zırlı gemiler, on binlerce asker ve muazzam miktardaki mühimmat ve malzemenin binlerce kilometre uzaklıklardan taşınması), Baltık ve Pasifik'teki Rus limanlarının topa tutulması ve blokaj altına alınması sebebiyle yalnızca ana savaş bölgesiyle tanımlanmayacak ölçüde genişlik kazanan Kırım savaşını nihayete erdiren Paris Antlaşması sadece Osmanlı tarihi açısından değil Avrupa'daki siyasî gelişmeler açısından da büyük önem taşır.

Kısa zamanda bir Avrupa meselesi olarak büyüyecek olan anlaşmazlık "kutsal

yerler" meselesi olarak gündeme geldi ve Çar I. Nikola tarafından 1853'te İstanbul'a gönderilen fevkalâde elçi Prens Aleksandr Menşikov'un açık talepleri neticesinde, Rusya'nın başlangıçta gizlediği ancak kısa bir müddet sonra açıkça dile getirdiği esas hedefinin, Osmanlı Devleti'nde yaşayan 10 milyon kadar Ortodoks halkın himaye hakkının devletler arası hukukta bağlayıcılığı olan resmî bir senetle onaylanmış olarak kendisine verilmesi olduğu ortaya çıktı. Hıristiyan halkın istismar edilen konumu Rusya ile, Katolikler'in hakkını koruma iddiasıyla Şark'ta sahip olduğu nüfuzu, özellikle III. Napolyon'un imparator seçilmesinde kendisini destekleyen Katolik kilisesine mukabele etmek zorunda olması gibi içteki siyasî sebeplerden ötürü daha da genişletmek isteyen Fransa arasında büyük bir rekabet başladı. Hıristiyan halkın mevcut imtiyazlarının tekrar tanımlanarak teyidi Rusya'yı tatmin etmediğinden ve bunların himaye hakkı talebinin de reddedilmesinden ötürü mesele kısa zamanda iki devleti savaşın eşiğine getirdi. Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması pek çok sebeple izah edilebilecek bir husus olmakla beraber genelde, Avrupa'nın Napolyon hâkimiyetinden kurtarılmasında başlıca etken olan ve Avrupa'da üstünlük oluşturup hâkimiyet kuran Rusya'nın bertaraf edilmek istenmesinin önemli rol oynadığı, Şark'ta başlayan çekişmenin bunun için bir fırsat olarak görüldüğü ve özellikle İngiltere'nin İstanbul'daki kıdemli elçisi Stradford de Redcliffe tarafından savaşa varacak derecelerde istismar edildiği açıktır. 4 Ekim 1853'te Osmanlı Devleti'nin, 27 ve 28 Mart 1854'te İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya savaş ilânı gerçekleştiğinde 1856 senesine kadar sürecek büyük bir Avrupa savaşına girilmiş olduğuna başlangıçta herhalde pek ihtimal verilmemiştir.

24-28 Temmuz 1855'te Viyana'da, savaşta fiilen katılmamış olmakla beraber askerî tehdidiyle Rusya'yı savaşın başında işgal ettiği Memleketeyn'i tahliye etmek mecburiyetinde bırakan Avusturya'nın Hariciye nâzırı Kont Boul'un başkanlığında İngiltere, Fransa ve Prusya elçilerinin iştirakiyle yapılan toplantıda barışın şu dört madde esas alınmak üzere yapılacağı ilke olarak benimsendi: 1. Memleketeyn üzerindeki Rus himaye hakkına son verilmesi ve Osmanlı Devleti'nin tanımış olduğu imtiyazların Avrupa ortak garantisine dönüşürülmesi. 2. Tuna nehrinde seyrüseferin serbestisi. 3. Karadeniz'in tarafsız ve silâhsız bir hale getirilmesi. 4. Osmanlı Devleti'nde

yaşayan hıristiyan ahalinin siyasî ve dinî haklarının temini (Türkgeldi, I, 41-81, 373-375). Bu son madde Rusya'nın Osmanlı Devleti'ndeki Ortodokslar üzerindeki himaye hakkından vazgeçmesini, 3. madde ise 1841 Londra Boğazlar Mukavelenâmesi'nin Avrupa güçler dengesi doğrultusunda değiştirilmesini öngörmekteydi. Bu kararlar, yine Viyana'da Boul ve Fransa Hariciye Nâzırı Drouyn de Lhuys arasında kararlaştırılan (23 Temmuz 1854), ardından İngiltere Hariciye Nâzırı Lord Clarendon tarafından kabul edilen (8 Ağustos 1854) dört maddelik programla tamamen örtüşmekteydi (Sax, s. 335; Adanır, II, 1231).

Eylül 1854'te müttefik kuvvetlerin Kırım'a çıkartma yapımlarıyla savaşın sonunu belirleyecek ana cephe ortaya çıkmış oldu. Buradaki çarpışmalar ağır kayıplarla geçti, uzun bir kuşatma neticesinde özellikle Sivastopol'ün düşmesi (8 Eylül 1855) nihayet tarafları barışa yanaştırdı. İtalya ve Polonya meselelerinin kamuoyunda daha fazla yer edinmeye başladığı Fransa'da özellikle ağır kayıplarla geçen savaşın sona ermesi eğilimi ağırlık kazanmaktaydı. Rus ileri harekâtı ise Sivastopol'ün düşmesine rağmen Kafkas cephesinde devam etmekteydi. Rusya'nın burada da yenilmesi, Kafkasya üzerindeki nüfuzunun kırılması, Orta Asya yönünde ilerlemesinin engellenmesi, böylece Hindistan'ın güvenliğinin temini İngiltere için önemliydi ve bu sebepten ötürü savaşın devamına taraftardı. Kars Kalesi'nin muhasarası sürmekle beraber buranın Ruslar'ın eline geçmesi önlenemedi (26 Kasım 1855). Bu gelişmeler ve savaşın 1856 yılında devam etmesi halinde Besarabya ve Galiçya cepheslerinin açılması ihtimali Avusturya'yı barışa giden yolda âcilen ara buluculuk yapmaya sevketti. Böyle bir durumda diğer Alman devletlerinin de tarafsız kalması beklenemezdi. İtalya ve Polonya sorunları ise Viyana hükümeti için ciddi bir endişe kaynağıydı. Fransa'nın savaş yorgunluğu içinde olması İngiltere'ye rağmen iki devletin bu konuda iş birliği yapmasını imkân dahiline sokmaktaydı. Boul, Temmuz 1855'te dört madde halinde ana ilkeleri belirlenen barış planının ilk iki maddesini daha da sertleştirilmiş bir şekilde yeniden gündeme getirdi. Buna göre Tuna prenslikleri bir dizi müstahkem mevkiyle Rusya'ya karşı bir güvenlik kordonu içine alınacak ve Tuna'nın sol sahilinden uzak tutulması amacıyla Rusya Besarabya'nın bir kısmını terkedecekti. Bu suretle Avusturya'nın ekonomik ve siyasal çıkarlarının daha iyi korunacağı düşünülüyordu. Karade-

niz'in kayıtsız şartsız tarafsızlaştırılması ve silâhlardan arındırılması öngörülmekteydi. Şark meselesinin çıkış sebebinin teşkil etmiş olan sultanın idaresindeki hıristiyanların durumu ise Batılı devletlerin temsilcileriyle Bâbüali arasında yapılacak müzakereler neticesinde belirlenecekti. Bu şartlar Boul ve Fransa'nın Viyana elçisi Bourqueney arasında imzalanmış olarak İngiliz hükümetine iletildi (18 Kasım 1855). İngiltere o sırada savaşın devamına odaklanmış olmakla beraber III. Napolyon'dan gelen, savaşa yalnız devam edebileceği uyarısı üzerine barışçıl bir tutum içine girmek zorunda kaldı. Bununla birlikte Londra, Kafkaslar'ın Rus nüfuzundan arındırılması ve burada bağımsız veya özerk devletlerin kurulması, özellikle Çerkezler'e bağımsızlık verilmesi, Karadeniz'deki Rus limanlarında konsolosluk bulundurma hakkı ve Baltık'ta Aland adalarının silâhsızlandırılmasının teminini istemekteydi. Bunların barış şartları arasına alınması talebi kabul görmedi ve barış planı kesinleşmiş biçimde 28 Aralık'ta Rus hükümetine verildi.

1855 yılı sonlarından itibaren siyaseten tamamen izole edilmiş bir duruma düşen Rusya, içinde bulunduğu kötü askerî ve malî şartlar dahilinde yapılan teklifi kabul etmek zorunda kaldı (16 Ocak 1856). Avusturya'nın 18 Ocak tarihine kadar şartların kabul edilmemesi halinde siyasî münasebetleri resmen keseceğini bildirmiş olması bu kararın alınmasını kolaylaştırdı. Ancak Rusya'da hâlâ Osmanlı Devleti'ne herhangi bir toprak parçasının verilmesine kesinlikle karşı çıkılmakta ve bu bir şeref meselesi olarak görülmekteydi. İngiltere'de ise Rus genişleme hırsının ve Kafkaslar'daki nüfuzunun tamamen kırılmamış ve Baltık'taki Rus deniz gücünün tamamen imha edilmemiş olmasından ötürü barış memnuniyetle karşılanmamıştı. Osmanlı tarafı da zaferin kazanılmasında da-

ha az bir payı olduğu ve Kırım'daki askerî gelişmelere yeterince iştirak etmemiş olmanın bilinci içinde herhangi bir toprak kazancı düşünmemekteydi. Rusya'nın hıristiyan tebaa üzerindeki himaye iddiası ve bunun büyük devletlerin ortak garantisi altına alınmak istenmesi, dolayısıyla Menşikof'un 1853'te dile getirdiği taleplerin akamete uğramasının asıl sebebi şimdi yapılacak barışın temel meselesi olarak algılanmaktaydı. Bundan ötürü Bâbüali müttefiklere ihtiyatla yaklaşmakta, özellikle müslüman olmayan halkın siyasî ve dinî haklarının Avrupa ortak garantisi altına sokulmak istenmesini tepkiyle karşılamaktaydı. 1856 yılı başlarına kadar bu tutumunu korumuş ve Viyana'daki temsilcisini böyle bir girişimin kabul edilemeyeceğini bildirmekle vazifelendirmişti. Bu durumda 1853 senesindeki tutumuna geri dönmekte, din ve ırk farkı gözetmeden bütün Osmanlı vatandaşları için eşitlik ilân edilmesini öngörmekteydi. Ancak müttefikler kendilerini dışlayacak böyle bir düzenlemeye seyirci kalmak niyetinde değildi. 1856 yılı Ocak ve Şubat aylarında İstanbul'daki elçilerle (Stratford de Redcliffe, Thouvenel ve Prokesch von Osten) Âfî ve Fuad paşalar arasında yapılan bir dizi görüşme neticesinde hıristiyan halkın siyasî ve dinî haklarını yeniden düzenleyen ve garanti altına alan, müslüman ve hıristiyan eşitliğini getirerek vatandaşlık haklarının kullanımını açısından gayri müslimleri İslâm hukukunun "kısıtlı olma" hali içinden çıkartarak her yönden müslümanlara denk ve Avrupa kavramında çağdaş birer fert haline getiren ve devletin gayri müslimlerle ilgili şer'î anayasal tatbikatını yürürlükten kaldıran bir ferman metni üzerinde mutabakata varıldı (18 Şubat 1856). Bu bağlamda İngiltere elçisi Stratford'un ısrarı neticesinde İslâm dininden çıkmanın ölümle cezalandırılmasına son verildiğine dair bir hükme de fermana yer verildi

Paris'te temsilcileri toplantı halinde gösteren bir gravür (Winfried Baumgart, *Der Friede von Paris 1856*, Wien 1972, s. 2)

(Eichmann, s. 204 vd.; Sax, s. 344; Davison, s. 53 vd.).

Paris'te yapılacak barış görüşmeleri 25 Şubat'ta resmen başladı. Hükümetler genelinde dönemin Hariciye nâzırlarının birinci, Paris veya Şark meselesiyle ilgili başka bir merkezde vazife görmekte olan elçilerin de ikinci delege olarak katılmaları ilkesini takip etmiş olarak görüşmeler şu delegeler tarafından sürdürüldü: Fransa: Kont Florian Colonna Walewsky ve Baron Bourqueney; İngiltere: Lord Georg Clarendon ve Lord Cowley; Avusturya: Kont Boul ve Josef Alexander Hübner; Sardinye: Kont Cavour ve Marki Villamarina; Prusya: Mantouffell ve Hatzfeldt; Rusya: Kont Aleksej F. Orlov ve Baron Filipp I. Brunnov; Osmanlı Devleti: Sadrazam Mehmed Emin Âli Paşa, Paris sefiri ve Reşid Paşa'nın oğlu Mehmed Cemil Bey. Kongrenin başkanlığına Kont Walewsky getirildi. 21 Şubat'ta İngiltere, Fransa ve Avusturya temsilcileri arasında yapılan ön görüşmede Rusya'nın itiraz ettiği hususlar ele alındı. Fransa'nın rıza göstermek eğiliminde olduğu bir konu olan Rusya'nın Kars'ı Besarabya'nın bir kısmı karşılığında iade etmesi görüşü kabul edildi ve müttetiklerin kendi aralarında mutabık olmadıkları herhangi bir hususta Rusya'ya tâviz verilmemesi kararlaştırıldı. İngiltere'nin Çerkezistan'ın bağımsızlığını istemesi destek bulmadı. Viyana'da kararlaştırılan dört madde burada barışın ön şartı olarak ilân edildi ve askerî birliklerin konumunu muhafaza etmesi şartıyla mübareke 5 Mart'a kadar uzatıldı. 16 Nisan'a kadar yirmi bir oturum yapıldı. İlk on dokuz oturum Şark meselesine ayrıldı. Antlaşma otuz dört madde halinde 30 Mart'ta imzalandı ve 27 Nisan'da tasdiknâmeler mübadele edildi (Rosen, II, 246; Bamberg, s. 246-259; antlaşma metni için bk. Noradounghian, III, 70-79; Luttf, IX, 230-244; Erim, s. 341-353; Baumgart, *Der Friede von Paris*, s. 169-171; Andıç, s. 113 vd.; *Osmanlı Belgelerinde Kurum Savaşı*, s. 66-79; *Muahedat Mecmuası*, IV [1298], s. 242 vd.).

Toprak meseleleri doğal olarak görüşmelerin en zorlu konusuydu. Rusya'nın Besarabya'da bir kısım araziyi terketmesini isteyen Avusturya, Kars'ın iadesiyle bu mesele arasında bir irtibat kurulmuş olarak Fransa'nın desteğini alan Rusya ile uzlaşmak zorunda kaldı. Önemli bir müstahkem mevki olan Hotin Kalesi ve doğrudan Tuna'ya giriş imkânı sağlayan Bolgrad (Bohgrad) üzerinden Jalpuch gölüne uzanan bölge Rusya'ya bırakıldı. Karadeniz'in doğu sahillerine uzanan yerlerdeki Rus hâkimiyete

tine karşı çıkan İngiltere'nin itirazı, bu toprakların Osmanlı Devleti ile yapılan 1829 Edirne Antlaşması'nda da Rusya'ya bırakıldığına teyidiyle giderildi. İsveç'in kendisine verilmesini talep ettiği Aland adaları konusu buranın silâhsızlandırılmasına karar verilerek halledildi. Toprak talepleriyle ilgili meselelerin çözümü tarafların diğer meselelerde daha rahat bir şekilde uzlaşmasını temin etti. Karadeniz'in tarafsızlaştırılması ve silâhtan arındırılması böylece kabul edildi. Burada bulundurulması gerekli olan gemilerin sayısı, evsafı ve diğer ayrıntılar Rusya ile Osmanlı Devleti arasında daha sonra tesbit edilecekti. Tuna prensliklerinin tek bir devlet halinde birleştirilmesiyle ilgili olarak Fransa'nın yaptığı teklif Osmanlı ve Avusturya tarafından şiddetle reddedildi. Memleketeyn, Bâbîali tarafından verilmiş olan imtiyazlar çerçevesinde iki prenslik olarak eski haliyle kaldı ve Avrupa'nın garantörlüğüne zayıf bir gönderme yapıldı. Tuna nehrinin milletlerarası bir statü içine sokulması Avusturya'nın başlangıçtaki şiddetli itirazına rağmen gerçekleştirildi. Bu nehirdeki gemi işletmeciliğinin serbestçe yapılması, kıyı devletlerinin temsilcilerinden oluşan dâimî bir komisyonun sorumluluğuna bırakıldı. Son önemli konuyu Osmanlı Devleti'ndeki gayri müslimlerin hukukî durumuyla ilgili yeni düzenlemeler teşkil etti. 18 Şubat tarihli ferman buna bir cevap vermekle beraber bunun antlaşma metninde yer alması özellikle Rusya'nın ısrar ettiği bir konu oldu. Kongrenin fermanı "senet ittihaz etmesi" anlamındaki bir tanımlamayla antlaşma metninde almak istemesi tartışmaya yol açtı. Bu tanımlama, vaktiyle Rusya'ya vermediğinden ötürü bir savaşı göze aldığı böyle bir senedi şimdi bütün Avrupa'ya vermek istemediğini ifade eden Abdülmecid'in de itirazına uğradı (Türkeldi, I, 114-115). Bâbîali, fermanın antlaşma metninde herhangi bir şekilde yer alması veya atıfta bulunmasına padişahın hükümdarlık haklarına halel getireceği gerekçesiyle karşı çıkmakla beraber ancak değinme ifadesini değiştirmeye muvaffak oldu ve ferman varılan uzlaşma neticesinde antlaşma metninde (md. 9), "Yüksek değeri takdir edilmektedir" şeklinde geçti (Andıç, s. 120).

Paris Antlaşması neticesinde Osmanlı Devleti kâğıt üzerinde Avrupa devletler sisteminin eşit bir üyesi olarak kabul edildi ve Avrupa hukukundan istifadesi sağlandı. Ancak Âli Paşa'nın 25 Mart'ta gündeme getirmiş olduğu ve birtakım destek vaadleri almakla yetinmek zorunda kaldığı

kapitülasyonlar kaldırılmadı (*a.g.e.*, s. 78-79). Antlaşmayı imzalayan devletler, Bâbîali'nin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün garantisini genel menfaatlerin ayrılmaz bir parçası olarak gördüklerini ilân ettiler. Bu husus, bütün Avrupa'da Rusya'nın II. Katharina'dan beri devam etmekte olan Osmanlı istikametindeki genişleme politikasına bir set çekildiği şeklinde yorumlandı. Gerçekten antlaşma 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nı yürürlükten kaldırmaktaydı. Antlaşma neticeleri itibarıyla Rusya'da ağır bir hakaret olarak algılandı. Bu büyük savaşın yol açtığı askerî, içtimai ve malî krizler Rusya'da köklü reformlara gidilmesi sonucunu verdi ve Batıcılar ile Slavcılar arasında Büyük Petro zamanından beri devam etmekte olan mücadelenin başarı ibresini Slavcılar lehine çevirdi.

1774 Küçük Kaynarca, 1826 Akkırman, 1829 Edirne antlaşmalarının Rusya'ya tanıdığı üstün duruma son veren, 13 Temmuz 1841 Boğazlar mukavelenâmesini değiştiren, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ailesi camiasına dahil edildiğini ilân eden ve onu siyasî yönden yeni bir döneme sokan Paris Antlaşması, devletin özellikle İslahat Fermanı sebebiyle önemli bir anayasal değişikliğin içine girmesine de yol açtı. Fermanın uygulanması esnasında meydana gelen toplumsal kavga ve kargaşa, millet sisteminin yeniden düzenlenmesinin sıkıntıları daha sonraki döneme damgasını vurdu. Devlet savaşın yol açtığı büyük bir borç batağının içine düştü. Devletin İslâmî yapısına rağmen yeni zamanlara ayak uydurabileceğinin ispatını vermiş olduğuna dair yapılan tesbitler (Rosen, II, 248) zamanın icraatını yücelten erken değerlendirmeler olarak kaldı. Antlaşmanın uygulanmasının beklenen aksine daha soğuk kanlı ve reel politika uyarınca gerçekleştiği, verilen söz ve garantilerin işlemediği kısa zamanda görüldü. Paris Antlaşması, Fransa'nın 1870-1871 Prusya / Alman savaşındaki ağır yenilgisiyle tarihe karıştı ve Rusya daha bu savaş sona ermeden özellikle Karadeniz'le ilgili maddeye artık riayet edilmeyeceğini ilân etti. Bu ise yakın zamanda patlak verecek olan büyük bir Osmanlı-Rus savaşının ilk işareti oldu. Paris Antlaşması'nın ardından toprak bütünlüğünün garanti edilmiş olmasının bir şey ifade etmediği 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında görüldü ve Rus savaşı sonundaki büyük parçalanmayı engelleyemedi. Avrupa hukukundan istifadenin ne anlama geldiği ise Bismarck'ın Berlin Kongresi (1878) esnasında bu hu-

kuktan faydalanmak üzere devletin hakkını savunmaya kalkışan Osmanlı delegelerini, "O hukuk size göre değil" diyerek azarlamasıyla daha iyi anlaşıldı.

BİBLİYOGRAFYA :

F. Eichmann, *Die Reformen des osmanischen Reiches: Mit besonderer Berücksichtigung des Verhältnisses der Christen des Orients zur türkischen Herrschaft*, Berlin 1858, tür.yer.; G. Rosen, *Geschichte der Türkei von dem Siege der Reform im Jahre 1826 bis zum Pariser Tractat vom Jahre 1856*, Leipzig 1867, II, tür.yer.; F. Bamberg, *Geschichte der orientalischen Angelegenheit im Zeitraume des Pariser und des Berliner Friedens*, Berlin 1892, tür.yer.; Cevdet, *Tezâkir*, I, tür.yer.; G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de L'Empire Ottoman*, Paris 1902, III, 1-104; Lutfî, *Tarih*, IX, 230-244; C. R. von Sax, *Geschichte des Machtverfall der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen der "Orientalischen Frage" bis auf die Gegenwart*, Wien 1908, s. 330-349; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, Ankara 1953, s. 341-353, 354-364; Ali Fuat Türkeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye* (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1960, I, tür.yer.; W. Baumgart, *Der Friede von Paris 1856: Studien zum Verhältnis von Kriegsführung, Politik und Friedensbewahrung*, München 1972, tür.yer.; a.mlf., *The Crimean War: 1853-1856*, London 1999, tür.yer.; A. Palmer, *1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu* (trc. Meral Gaspiralı), İstanbul 1987, tür.yer.; Fikret Adanır, "Der Krimkrieg von 1853-1856", *Handbuch der Geschichte Russlands* (ed. M. Hellmann v.dgr.), Stuttgart 2001, II, 1189-1250; Fuat Andıç - Süphan Andıç, *Kırım Savaşı: Âli Paşa ve Paris Antlaşması*, İstanbul 2002, tür.yer.; R. H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform: 1856-1876* (trc. Osman Akinhay), İstanbul 2005, s. 53 vd., 84-112; *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Ankara 2006, s. 66-79; *Muâhedât Mecmuası*, IV, İstanbul 1298, s. 242 vd.; H. Temperley, "The Treaty of Paris 1856 and its Execution", *The Journal of Modern History*, IV/3, Chicago 1932, s. 387-414; IV/4 (1932), s. 532-543.

KEMAL BEYDİLLİ

PARMAK

Bir uzunluk ölçüsü birimi.

İlkel antropometrik ölçü sisteminde insan parmağı esas alınarak belirlenen uzunluk ölçüsü birimidir. Parmağa Kıbtîce'de *ezba'*, İbrânîce'de *eşba'*, Arapça'da *ışba'*, Pehevîce'de *engüst*, Farsça'da *engüşt / engül*, Sanskritçe'de *engül*, Grekçe'de *daktilos*, Latince'de *digitus*, İngilizce'de *finger* (digit: işaret parmağının genişliği = $\frac{3}{4}$ inch), Fransızca'da *doigt* (pouce: baş parmak) denir. 994 (1586) yılına kadar Türkçe'de baş parmağın ucundan ilk eklemine kadar olan uzunluğu (SA, IV, 1594) -mimar arşınının yirmi dördte birine eşitti- **boğum** adı verilirdi. Yan yatırılmış işaret parmağının tırnak kökü hizasındaki kısmının ka-

lınlığına ise parmak denirdi ve arşınının altmışta birini ifade ederdi. Buna göre boğum her biri on iki iplikten (Ar. hat) ibaret 2,5 parmağa denk sayılırdı. Bu tarihten sonra arşınının yirmi dördte birine parmak denilmiştir (Gökyay, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, s. 179; Pakalın, II, 4, 754; SA, IV, 1594). Arapça'da bu birimle orta parmağın orta boğumunun genişliği kastedilir (Şeyhürabve ed-Dımaşkı, s. 13). İngilizce'de baş parmağın tırnak dibi hizasındaki kısmının genişliğini ifade etmek üzere **inch** sözcüğü kullanılır ki başağın ortasında yetişen arpalardan uç uca eklenmiş üçünün boyu uzunluğundadır. Elin baş parmak dışındaki dört parmağının genişliğine ise **kabza** (tutam) adı verilmiştir.

Ölçüler gelişip sistemleştikçe insan organlarından bağımsızlaşmış ve parmak da diğerleri gibi nisbeten standart bir uzunluk biriminin adı olmuştur. Birinin karnı diğerinin sırtına gelecek biçimde yan yana dizilmiş orta büyüklükte 6 (veya 7) arpa tanesi bir parmak sayılmıştır (Evliyâ Çelebi, Mekke arşınının parmağını 5 arpa olarak kaydeder, *Seyahatnâme*, IV, 536). Arpa da standartlaştırılarak yan yana birleştirilmiş 6 (veya 7) katır kuyruğu kılına eşitlenmiştir (İbnü'r-Rif'a, s. 78-79). Ölçü birimi olarak parmağa ve kabzaya bağlanan bir fikhî hüküm yoktur.

Yunan ve Roma arşını veya Mısır eski arşını ile aynı olan şer'î arşınının yirmi dördte birine, kabzanın da dördte birine denk gelen parmak (= $46,2 \div 24 =$) 1,925 cm. civarındadır. Nil nehrinin su seviyesinin ölçümünde kullanılan arşınlardan birinin parmağı ise 2,25 cm. olarak hesaplanmaktadır (Popper, s. 105). İslâm tarihi boyunca parmak ölçüsü -türevi olduğu arşınının uzunluğundaki değişikliklere paralel biçimde-zamana ve mekâna göre farklılıklar göstermiştir.

Osmanlı devrinde XV. yüzyılın sonlarına doğru parmak 100 ipliğe, iplik de 100 örümcek ağı teline eşit kabul edilirdi. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yayımladığı Süleymaniye Camii inşaatıyla ilgili kayıtlarda XVI. yüzyıl mimar arşınının değeri 73,3 cm. olarak verilmektedir ki bu ölçüye göre parmak 3,05 cm. demektir (*Osmanlı Mi'mârîsi III*, s. 371-372; krş. Özduval, XV [1998], s. 101-115). III. Selim tarafından standart ölçü olmak üzere abanoz ağacından yaptırılıp Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun'a konulan mimar arşınının bir yüzü her biri 12 hattan ibaret olan 24 parmağa, diğer yüzü her biri onar hatlık yirmi eşit kısma bölünmüştür. 1841 yılının mimar arşınının değeri platin bir ayar

arşını ile 75,7738 santimetrelilik standarda bağlanmıştır. Buna göre parmağın askatları hat ve nokta (1 parmak = 12 hat = 144 nokta = 3,1572416 cm.), üskatları ise tutam / kabza, ayak / kadem ve arşın / zirâ'dır. Mimar arşınının uzunluğu sonraki tarihlerde yapılan düzenlemelerle 75,775 cm. kabul edilmişken hesapları kolaylaştırmak için 1869'da 75,8 santimetreye tamamlanmıştır, bunun parmağı da 3,1583 cm. eder. Tersane arşınınınki ise yaklaşık 3,53 cm. kadardır (İnciciyan, II/8 [1965], s. 74). Ancak Hidiv Tefik Paşa tarafından Ocak 1892'den itibaren geçerli olmak üzere çıkarılan 28 Nisan 1891 tarihli ölçü kararnameyle Mısır'da 75 santimetrelilik bir standarda bağlanan mimar arşınının parmağı 3,125 santimetredir. 29 Şevval 1298'de (24 Eylül 1881) yeni ölçülerin tanzim, tensik ve kullanım şekilleri hakkında eski ölçülerin karşılıklarını gösteren listeleri de ihtiva eden bir kararnâme yayımlanmıştır. Buna göre yeni arşının yüzde birini ifade eden parmak her biri 10 noktadan ibaret olan 10 hatta bölünmüştür (*Fi 29 Şevval*, s. 2, 4-5; Young, IV, 371; *Système*, s. 4). Bu durumda yeni parmak metrik sistemdeki santimetreye karşılık gelmektedir.

Hindistan'da Ekber Şah'ın 41 parmaklık gez-i ilâhîsinin alt birimi engüştün metrik karşılığı 2,033239 cm. olmalıdır. Cihan-gir'in, taksimatını kolaylaştırmak için gezi-uzunluğunu değiştirmeksizin- kırk bölüme ayırttığı anlaşılmaktadır ki buna göre parmak ölçüsü 2,08407 santimetreye çıkmış demektir (Ebû'l-Fazl el-Allâmî, II, 66; Moreland, [1927], s. 120 [102]-103; *EI*² [İng.], VII, 139). Şah Cihan'ın zirâ-ı pâdişâhîsinin parmağı ise 1,997456 cm. civarında hesaplanmaktadır (Singh, s. 283). John Gordon Lorimer'in XX. yüzyılın başlarında 18,75 İngiliz incine eşit olduğunu bildirdiği Bahreyn arşınının parmağı ((18,75 × 2,54) ÷ 24 =) 1,984375 cm. civarındadır (*Delilü'l-Hâlic*, I, 313; diğer arşınların parmakları için bk. ARŞIN).

Ayrıca güneş veya ay kutrunun on iki de birine parmak adı verilir ki ay ve güneş tutulmalarının genişliğini belirlemek için kullanılır. Arapça klasik denizcilik metinlerinde de isba' terimi okyanuslarda enlem derecelerini belirlemek üzere özellikle kutup yıldızı, Büyükeyi ve Küçükkeyi gibi yıldızların belli zamanlarda ufuk çizgisinden irtifâni ölçmekte kullanılan birimlerden olup "zâm" adı verilen sekiz alt bölüme ayrılır. Meselâ kuzey yönünde bir zâm (yani üç saat) seyreden bir gemi kutup yıldızının irtifâni 1/8 isba' yükseltecektir. XVI.